

Маланюк Євген Филімонович

Біографія

ЄВГЕН МАЛАНЮК

(1897 — 1968)

"НА ХРЕСТІ СЛОВА РОЗІП'ЯТИЙ..."

Польща, 1922 рік. Містечко Каліш з передмістям Щип'орно. За колючими дротами таборів військовополонених майже десять тисяч інтернованих вояків армій Української Народної Республіки. Дерев'яні бараки, землянки, злигодні, голод, фронтові рани, сухоти, смерть. Пекуче усвідомлення втрати Батьківщини і майже цілковита відсутність надії на майбутнє... А на зібранні академії таборового літературно-артистичного товариства "Веселка" із, здавалося б, недоречним до часу і місця рефератом "Зброя культури" виступав перед побратимами двадцятип'ятилітній поет, військовий старшина 6-ї дивізії генерала Безручка Євген Маланюк: "Кордони, економічна діяльність, промисловість і торгівля — це тільки зовнішні форми, тільки рамки, в яких проходить дійсне живе життя нації самостійної держави."

А цим дійсним життям нації, щирим змістом зовнішньої форми є внутрішнє життя національної культури, життя ідей безсмертних і вічних (і в першу чергу — мистецтво — авангард культури), бо історичні події, війни, перемоги й поразки, розквіти й упадків держав і народів, ціла рухлива маса історії є лише матеріалізацією тих чи інших ідей.

Щоб повстала або зникла держава, мусить, перш за все, існувати ідея цього повстання або зникнення... Ідеї виростають й мужніють на підґрунті національної культури — от чому праця на царині культури є сьогодні хоч і запізнілим, проте загальноукраїнським ділом...

Дійсними творцями життя є мислителі, апостоли ідей. Справжніми пророками історичних подій є Митці і, в першу чергу — поети".

Навіть для частини учасників академії, — а "Веселка" об'єднувала літературно-мистецькі кола інтернованих вояків, — виступ Євгена Маланюка був дещо несподіваним. Адже табори продовжували жити за принципом військових формувань. Ідея нового походу за Державність все ще декларувалася військовим керівництвом, хоч на другому році життя таборових республік військовики все краще розуміли її примарність. І для багатьох усвідомлення цього ставало життєвою катастрофою. Поставало питання — що далі? Саме на нього і спробував відповісти у своєму рефераті Євген Маланюк.

Осмислюючи причини поразки у збройних змаганнях за Державність, доповідач вбачає їх у надзвичайно вузькому колі провідників нації (державників), навіть у їхній невідповідності до подій 1917 року, нарешті, у тому, що національній еліті бракувало теоретичного обґрунтування сутності і мети українського національного руху, його стратегії і тактики. Тож молодий письменник прагне стати одним із творців національної, державотворчої ідей.

Думки, висловлені в рефераті, невдовзі прозвучали і в його поезії. "На хресті слова розіп'ятий Цвяхами літер..." Це мимовільне поетичне зізнання, позначене далеким 1924 роком, стало пророчим щодо мистецької долі письменника і може служити епіграфом до всього його життя. Роком пізніше у поезії "Напис на книзі віршів", яку Євген Маланюк назвав в одному з листів "найкращим віршем моїм" (1931), поет увиразнив свою мистецьку і громадянську позицію. Звертаючись до нащадків і, здається, вже тоді усвідомлюючи, що шлях до читача на батьківщині буде неймовірно довгим, "напружений, незломно-гордий Залізних імператор строф" писав:

Ось — блиском — булаву гранчасту
Скеровую лише вперед:
Це ще не лет, але вже наступ,
Та він завису роздере.
Шматками розпадеться морок,
І ти, нащадче мій, збагнеш,
Як крізь тисячолітній порох
Розгорнеться простір без меж.
Збагнеш оце, чим серце билось,
Яких цей зір нагледів мет,
Чому стилетом був мій стилос
І стилосом бував стилет.

Протягом довгого і складного життя, зітканого із "переходів та ісходів", Євген Маланюк жодного разу не зрадив собі, не зрікся свого добровільного вибору, того хресного шляху, який пророкувала його розіп'ята душа. Свідчення тому — низка поетичних книг, історіософічні, культурологічні, публіцистичні, літературно-критичні статті, нариси. У поета, дослідника, публіциста Євгена Маланюка один адресат і один герой — Україна. І то однаково стосується як творів, у яких поет величає її степовою Елладою, так і тих, де митець з болем і гнівом назве Україну "Приською гетьмана Петра".

А починалася поетова Еллада-Україна з його дитинства, з маленького провінційного містечка Новоархангельська, загубленого в степу, якому Богом і людьми судилося протягом віків бути покордонням княжої Русі і половецького степу, Гетьманщини і Дикого поля, Запорожжя і Речі Посполитої.

Містечко виникло як форпост у боротьбі проти панської Польщі. Споруджували його посланці козацьких полків і заселяли переважно козаки-зимівчани. Одним із них був предок письменника, що започаткував на берегах повноводної Синюхи нову павіть Маланюківського роду, витоки котрого, як згадував сам поет, велися десь із Покуття.

Степовий край диктував поселенцям свій уклад життя. Дід Євгена Маланюка замолоду водив до Криму чумацькі валки, прожив без двох років століття і залишився у пам'яті Євгена "останнім чумаком архангородським", чудовим оповідачем козацьких легенд, чумацьких бувальщин. За свідченням самого письменника, дід був справжнім уособленням національно свідомого українця, котрому

...боліла в серці цілість
Свого народу і отчизна —
За всі ці чини і часи.
Скребли покора і ледарство,
Пекли каліцтво й рабство мертво,
І раєм страченим минуле
Вставало в присмерку століть.
(Голоси землі, 1929)

І коли вже дошукуватися першовитоків національно-патріотичних почуттів Євгена Маланюка, то в особі діда Василя маємо першого навчителя. Наприкінці 50-х років в одній із автобіографій поет писав, що в їхній хаті — на дві половини — у першій, дідовій, панував дух віків, а в другій, батьковій, — дух нової української інтелігенції, пробудженої 70 — 80-ми роками XIX століття, інтелігенції, що лише спиналася на ноги.

Батько поета, Филимон Васильович, був досить колоритною постаттю в містечку. Не маючи за плечима ані університету, ані навіть гімназії, він, дякуючи природному розумові та самоосвіті, вибився у перший шерэг архангородської інтелігенції. Був ініціатором фундації театру в місті, дбав про відкриття прогімназії, а згодом гімназії, активно дописував до повітових газет, кохався в історії. А ще старожили пам'ятають його повіреним містечкового суду, вчителем і... незмінним хористом церковної капели. Зусиллями батька в сім'ї була зібрана непогана бібліотека. Ця книгозбірня теж прислужилася майбутньому письменникові.

Дружину Филимон Васильович узяв із збіднілої дворянської родини колишніх сербських осадчих. 2 лютого 1897 року молоде подружжя святкувало народження сина Євгена. Гликерія Яківна принесла в сім'ю (в оту другу, батькову, половину хати) традиції вмираючих "дворянських гнізд" — музику, поезію, замилювання романтичною і класичною літературою. Можливо, саме через це в місцевій початковій школі Євген вигідно вирізнявся серед однокласників. Незважаючи на матеріальну скруту, батьки віддають свого первістка (Євген мав ще молодших братів: Сергія — 1898 року та Онисима — 1900 року народження) до повітового Єлисаветградського земського реального училища.

Місто Єлисаветград у пору учнівства Євгена Маланюка було помітним культурним центром півдня Російської імперії. "Жодна зі столиць світу — ні Париж, ні Нью-Йорк не справили на мене опісля такого враження, як Єлисаветград", — писав у своїй автобіографії інший відомий краянин Л. Троцький. І хоч як парадоксально це звучить, але частка істини в тій емоційній оцінці, навіяній дитячими спогадами, все ж була. Єлисаветград мав могутні театральні традиції, і його не обминала жодна знаменита театральна трупа. Місто прийняло майже половину із 47 виставок художників-передвижників. Тут функціонувало з десятків гімназійних закладів. А земське реальне та громадське комерційне училища були відомі в усій імперії.

Як свідчить сам Є. Маланюк, віршувати він почав ще гімназистом у 13 років. Безперечним стимулом до того стали серйозні гуманітарні традиції реальної школи:

позакласне читання, живопис і театр були предметом особливої уваги педагогів. Саме на час учнівства припадає знайомство Євгена Маланюка з творчістю Шпільгагена, Амічіса, Рільке, Д'Орвільї, Уайльда, Гамсуна, По, Гюго, Верлена, Рембо, Ередіа, Метерлінка, Блока, Белого, Сологуба та інших позапрограмових письменників. У юнака сформувався справжній культ читання. Згодом, уже в Чехії, у листі до поетеси Наталі Лівницької-Холодної Євген Маланюк писав: "Преса — привичний наркоз, без якого я впадаю в апатію" (1928). А в 60-х роках поет говорив колезі Леоніду Полтаві: "Громадянство все менше читає, так знову просплять Україну... Нечитання вижене українців зі світу".

14 червня 1914 року серед вісімнадцяти випускників сьомого класу Єлисаветградського реального училища знаходимо й ім'я Євгена Маланюка. Мріючи про інженерну професію, він їде до столичного Петербурзького політехнічного інституту. Абітурієнт з провінції не поганьбив своєї школи. Його було зараховано на перший курс, але на перешкоді навчанню стала перша світова війна.

Доля приводить хлопця до Київської військової школи, котру він закінчує 1 січня 1916 року. Далі запасний піхотний полк, а згодом прапорщик Маланюк служить молодшим офіцером у кулеметній роті фронтової частини. Послужний список його по-військовому скупий і лаконічний: бої, відзнаки, підвищення у званні. За тими назвами і датами — криваві бої, поразки і перемоги, втрати бойових побратимів.

Світова війна закінчилася для Євгена Маланюка в лютому 1918 року. Проте склалося так, що після короткої відпустки йому знову довелося воювати: він став на захист Української держави. На нього чекали ще три роки війни. Війни, у якій тричі доводилося здавати ворогові Київ, у якій був "кривавий листопад" 1919 року, коли внаслідок жорстоких боїв та тифу в сотнях залишалося 5 — 10 бійців, а полки нараховували 50 — 60 багнетів. А ще був 1920 рік, коли тридцятип'ятитисячне українське військо після десятиденних запеклих боїв було змушене 21 листопада о 17 годині віддати останній салют рідній землі і перейти польський кордон.

".../ пригадується найстрашніше. Безнадійно імлистий листопадовий день над Збручем. День, коли армія — згідно з якимсь там параграфом "міжнародного" права — віддавала зброю, — згадував пізніше Євген Маланюк. — ...Було щось несамоовито страшне в тім добровільнім роззброєнні, щось значно гірше від звичайного обеззброєння покопаних і щось дуже близьке до страшної процедури деградації вояка. Це був символ як би прилюдного позбавлення народу його мужескості. І — що найстрашніше — вояки у більшості були свідомі справжнього сенсу події: якийсь юнак плакав вголос, не стидяючись, як жінка; хтось, гарячий і лихий на все, — дзвінко ламав гнучку крицю і з прокльонами кидав уламки в Збруч; хтось побожно цілував святе залізо, прощаючись з ним, як з нареченою".

Переживати, осмислювати, "прокручувати" у пам'яті злети і поразки УНР довелося в таборах інтернованих, розкиданих по всій Польщі. І тут доля "не поскупилася", відмірявши Євгенові три роки таборового життя. Саме тут приходить усвідомлення необхідності змінити стилет на стилос, віддавши і його служінню Україні. Так

народжується Маланюк-поет. Його вірші, публіцистичні, культурологічні, літературознавчі статті майже щочисла з'являються в таборових журналах "Всім", "Наша зоря", "Український сурмач", "Веселка" та інших виданнях.

Восени 1923 року Є. Маланюк виїздить до Чехо-Словаччини для навчання на гідротехнічному відділі інженерного факультету Української Господарської Академії в Подебрадах. Чехо-Словаччина, завдяки політиці її президента Томаша Масарика, стала тоді справжнім освітнім, науковим та культурним центром української еміграції. Для тисяч біженців з України та колишніх вояків українських армій відкривалися національні школи, гімназії, інститути, академії. Видавалися численні українські журнали, започатковувалися видавництва. Лише у Подебрадах в Академії виходило більше десяти часописів: "Наша громада", "Подебради", "Село" та інші.

Навчання в Подебрадах для Євгена Маланюка було не лише часом копіткої праці в читальних залах та навчальних аудиторіях, а й періодом бурхливого літературного життя: доповідей, дискусій, мистецьких змагань. Серед побратимів-літераторів — вже відомі сьогодні особистості: Юрій Дараган, Леонід Мосендз, Наталія Лівицька-Холодна, Микола Чирський, Михайло Мухин, Олена Теліга, Улас Самчук.

У Подебрадах, 1924 року, поет дебютує збіркою віршів "Стилет і стилос". Роком пізніше в Гамбурзі побачить світ ще одна книга поезій — "Гербарій" (вона була написана першою, але затрималася з виходом у видавництві). Осмислення трагічної долі Вітчизни — такий наскрізний мотив поезій цього періоду. Любляче і зболене серце поета народжувало гнівні й глибоко трагічні інвективи:

Тебе б конем татарським гнати,
Поки аркан не заспіва!
Бо Ти ж коханка, а не мати,
Зрадлива бранко степова!
.....
Прости, прости за богохульні вірші,
Прости тверді, зневажливі слова!
Гіркий наш вік, а ми ще, може, й гірші,
Гіркі й пісні глуха душа співа.
(Псалми степу)

Тема України з кожною новою поезією все глибше осмислювалася автором в історіософському аспекті. Ностальгічна емоційність поступалася місцем філософським роздумам. У названих вже збірках, у книгах, що з'являлися згодом ("Земля й залізо", 1930; "Земна Мадонна", 1934; "Перстень Полікрата", 1939) Євген Маланюк заглиблюється в історичне минуле України, підносячи державотворчі ідеали княжої доби, змагання за волю і державу славного козацтва, але водночас шукаючи відповіді на питання сучасності. Мужності, стійкості, силі поет протиставляє "рабську кров", "розслабленість ледачу", розспіваність, плебейство. Саме цим пояснюється згадувана вже роздвоєність образу України у поезіях Маланюка. Але і "Псалми степу", і "Діва-Обида", з одного боку, і "Варязька балада", "Варяги" з іншого, підпорядковуються одній

меті — розбудити приспану віками рабства національну свідомість народу.

Потрібно було мати неабияку громадянську мужність, щоб донести до сучасників саме таку історіософську концепцію буття нації. І критика, еміграційна і західно-українська, не могла пробачити поетові такої тверезої, а часом і нищівної характеристики свого народу:

Каліка, смерд — такий він і донині,
Сліпий кобзар, що точить вічний жаль.
Самсоном темним зруйнував святині,
Розбив давно синайську скрижаль. (...)
...Історія готує новий том, —
Тюхтій-хохол, що, хоч дурний, та хитрий,
Макітру хилить виключно по вітру,
Міркує шлунком і зітха гуртом.
(Сонет огиди і гніву, 1924)

Поетові доводилося творити, переборюючи упереджене ставлення до себе і навіть ігнорування та несприйняття. В листах до Є. Ю. Пеленського Євген Маланюк писав: "У нашій літературі чуюся досить самотньо — дуже неприємне почуття часами" (23.11.1931). А іншим разом: "Стан мій досить тривожний і скомплікований: нема де надрукуватися. Отже, зважаючи на "письменницьку" психологію, Ви розумієте, що перо випадає з рук" (04.10.1932).

Рукопис збірки "Земна Мадонна" письменник протягом п'яти років даремно пропонував різним видавництвам, зрештою видав її власним коштом.

Що ж давало сили вистояти і творити? З яких джерел поет черпав сили й упевненість у правильності обраного шляху, в доконечній потребі бути саме будителем народу? Відповідь певною мірою може видатися несподіваною — в невичерпальності свого народу, своєї України. Адже віки нищення і гноблення не загасили "вогонь буття" і "невичерпальний дух" нації.

Гноблять, калічать, труять рід,
Ворожать, напускають чари,
Здається, знищено вже й слід,
Лиш потурнаки й яничари.
І ось — Стефаник і Куліш,
Ось — Коцюбинський, Леся — квіти
Степів страждальної землі,
Народу самосійні діти!
А то підземна загуде
Вулканом націй ціла раса —
І даром Божеським гряде
Нам Прометеїв дух Тараса.
(Невичерпальність)

Саме тому для покоління сучасників і для шанувальників таланту письменника з-

поміж української еміграції молодшого покоління (післявоєнного) Євген Маланюк залишався "поетом-державником", який словом будує імперію українського духу", вторячи:

Ні, вже ніколи не покаюся,
Мобілізований добою.

Творчість Євгена Маланюка і сьогодні сприймається неоднозначно. Говорячи про войовничу політизованість, ідеологічну заангажованість його поезії, часто механічно ставлять знак рівності між доробком поета-вигнанця і зразками поезії соціалістичного реалізму, вважаючи, що всі ці твори мусять залишитися лише знаком доби і приречені на забуття.

Спільне справді є. Обидві сторони творили міф про те, чого не було насправді. Митці радянської України мусили добачити в жахливій дійсності держави-табору "комуністичні далі" і творити міф про світле майбутнє. А Євген Маланюк творив у свідомості сучасників міф "степової Еллади", закладав в уми читачів ідею державності тоді, коли вона була утопією і жодних підстав для її реалізації не було. Проте є одна суттєва відмінність у міфотворчості цих сторін. Якщо у першому випадку міф засновувався на фальшивих ідеалах і, хоч як гірко це усвідомлювати, матеріалізувався у суспільстві скаліченою мораллю, то Євген Маланюк вибудовував свій міф на фундаменті істинних і неперехідних цінностей, притаманних усьому цивілізованому світові: національній гідності, здорового відчуття своєї нації. Національному поразенству він протиставляв тверду віру в одужання народу і створення власної держави.

У цитованому на початку виступі Євгена Маланюка є такі рядки: "Без Шевченка трудно уявити собі революцію 1917 — 1920 років у нас на Україні" (Арк. 25). Згадалися вони у зв'язку із фрагментом спогадів про поета відомого сьогодні в Україні мецената професора Романа Воронки, котрий чимало зробив для розбудови нашої держави та її освіти. Професор особисто знав Є. Маланюка; його роздум і схвилювано особистісний, і дуже точний: "...Коли в 1991 році я був у Верховній Раді на балконі і бачив, як творилася незалежність, у мене лилися рясні сльози. Я мав під рукою олівець і папір, на якому записав близько 200 прізвищ людей, від імені яких я стояв на тій церемонії відродження незалежності. Євген Маланюк був написаний мною в першому десяткові.

Бо я знаю те, чому знаходяться такі люди, як Роман Воронка, який виїхав з України, маючи чотири роки, сьогодні — в Україні, працює для добра України, цікавиться життям України — бо це я є частиною Маланюка. Поет належав до людей, які своїми віршами, своїми "Книгами спостережень" формували наш світогляд і зберегли українство в діаспорі".

Коли історики літератури майбутнього будуть досліджувати витoki духовної невичерпальності (слово поета!) українського народу у найскладніший період його життя, позначений 20 — 90 роками ХХ століття, вони не минуть Євгена Маланюка. Шкода тільки, що його поезія, його твори повернулися в Україну з таким запізненням. Хоч, може, саме тепер вони вкрай потрібні нашій незалежній державі. І покликання їх

залишається все те ж — "формувати наш світогляд і берегти українство"...

У 1929 році Євген Маланюк закінчує навчання і в пошуках роботи виїздить до Варшави. Тут він влаштовується на роботу в міському магістраті і працює на посаді інженера у відділі регулювальних споруд на Віслі. Робота. Сім'я. Література. Це — його світ. Кінець 20-х — початок 30-х років позначений особливою активністю літературного процесу, котрий Н. Лівицька-Холодна характеризувала так: "Всюди, де тільки з'являлися хоч кілька письменників, поставали літературні гуртки і виходили в світ хоч неперіодичні видання".

Навколо Є. Маланюка та Ю. Липи, котрий теж переїхав до Варшави, об'єднуються українські письменники, створюється нова літературна громада під назвою "Танк". До неї входили Л. Чикаленко, Н. Лівицька-Холодна, А. Коломиєць, Ю. Косач, П. Лукасевич. Часто приїздили Б.-І. Антонич та Св. Гординський. Згодом Варшавська Група заходилася видавати журнал "Ми". У його підготовці брав активну участь і Євген Маланюк. Уже в першому числі видання з'явилися друком поезії та стаття письменника.

Через суперечності в колах української еміграції Маланюк пориває з журналом, але не припиняє активної літературної діяльності. У тридцятих роках ще тісніші стосунки налагоджуються в поета з Дмитром Донцовим та його "Вісником". У періодичних виданнях, збірниках з'являються рецензії, статті, переклади Є. Маланюка. Він бере активну участь у літературних дискусіях, виступає з доповідями літературознавчого та культурологічного характеру. У сфері його наукових зацікавлень — П. Куліш, Т. Шевченко, Я. Щоголів, М. Бажан, М. Гоголь, І. Бунін, українські поети-неокласики.

Ще перебуваючи в таборах інтернованих, Євген Маланюк познайомився з польськими літераторами Ю. Тувімом, Я. Івашкевичем, Я. Лехонем, А. Слонімським, К. Венжинським, Л. Подгурським-Околувим та іншими. Живучи у Варшаві, він налагодив тісніші зв'язки з польськими колегами по перу. Особливо дружні стосунки склалися у поета з Ярославом Івашкевичем, Юліаном Тувімом та родиною Марії Домбровської. У 1936 році у Варшаві вийшла друком книга поезій Євгена Маланюка "Еллада степова" в перекладі польською мовою Ч. Ястшембец-Козловського.

Підтримував поет добрі стосунки і з чеськими літераторами Й.-С. Махаром (вірші якого перекладав), В. Фіалою, Ф. Галасом, захоплювався творчістю Франтішека Шальди.

Живучи за межами України, Є. Маланюк ні на мить не поривав з нею. В одному з листів до Н. Лівицької-Холодної поет писав: "На Україні голод... На Херсонщині доїдають яшний хліб... На східних окраїнах степу вже їдять лободу... "Земля і залізо" (це про свою збірку — Л. К.) потрібна, як черговий удар ломакою по голові замакітрений Сов-владі".

Віршем "Вислід" поет відгукнувся на страшні репресії в Україні. Адже в час злету літературного життя української громади в Чехо-Словаччині та Польщі, в Україні вже майже не залишилося письменників, їхні голоси загубилися "в льохах оглохлих чрезвычайок і сніговіях Соловок".

Маланюк розумів, що він і його колеги можуть служити Батьківщині словом, тож і закликав побратимів по перу до праці. Так, у ще одному листі до Н. Лівицької-Холодної, заохочуючи поетесу до видання збірки, питав і просив: "...Чому зволікаєте? Тепер, саме в час дикунського задушування нашої літератури, так потрібно це. Правдами й неправдами дістаються наші думки до Києва і там просочуються між громадянство...". Ця позиція отримала концентроване вираження в його знаменитому "Посланії" (1925 — 1926):

Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її поети!

Євген Филімонович пильно стежив за творчістю українських письменників — М. Рильського, П. Філіповича, М. Драй-Хмари, М. Зерова, М. Бажана, М. Хвильового, М. Куліша, Ю. Яновського та інших. Варшавські бібліотеки отримували з України, хоч і не регулярно, нові книги, журнали. А забезпечення західноукраїнських земель радянською літературою взагалі було складовою політики СРСР, тому часом доводилося звертатися з проханням до друзів у Львові: "Коли маєте критичні книги Зерова, то негайно надішліть мені" (з поштової листівки до Є. Ю. Пеленського від 23.12.1933).

На початку 30-х років у поета виник задум створити власну історію української літератури. На другому науковому з'їзді української еміграції, який проходив в Кардовому університеті в Празі, Євген Маланюк виступав з доповіддю "Спроба періодизації історії української літератури". Цікаві для нас спогади про цей виступ залишив учасник з'їзду К. Гридень (Михайло Мухин): "Особа доповідача привабила до залі молодше й почасті середнє покоління, що прийшли побачити й почути "свого поета".

Здавалося б, що тема і зміст доповіді Маланюка були академічні й не повинні були роз'ятрювати пристрасті. Але так лише здавалося, бо не встиг Євген Маланюк скінчити своє слово, як розпочав йому опонувати, надзвичайно сердито й буряно, почервонілий від злості професор Леонід Біленький. По цьому виступив у свою чергу подратований (але вже проти Білецького) професор Дмитро Антонович... Антонович, опонуючи Білецькому, висловив думку, що саме Маланюкові, і в жодному випадку не Білецькому і не Сімовичеві, належало б викладати в університеті історію української літератури".

Наприкінці 1939 року Євген Маланюк записав у своєму щоденникові план майбутньої "Історії Літератури" з цікавим підзаголовком: "Культура і політика". Книга, за задумом автора, мала складатися з п'яти розділів, відповідно до п'ятих періодів української літератури:

- I. Література Княжої доби.
- II. Література Литовської доби.
- III. Література Києво-Могилянської доби.
- IV. Література XIX століття.
- V. Література XX століття.

Наступна сторінка нотатника зберегла для нас начерк проспекту IV розділу —

літератури "модерної". Розпочинають його Леся Українка та Володимир Винниченко, далі йдуть В. Стефаник, П. Тичина, Ю. Липа, О. Ольжич, М. Рильський...

Роботу над історією літератури поет не припиняв і в роки війни. У березні 1945 року Є. Маланюк пише в листі до Святослава Гординського: "Коли б іще була змога, знайдіть і перешліть мені хрестоматію Возняка — потрібно дуже: я все ще пишу підручник з Історії Літератури і без неї, як без рук".

На жаль, сьогодні не відомо, як склалася доля цього рукопису. Можливо, він ще чекає на свого дослідника в нью-йоркському архіві письменника, а можливо, це й про нього з гіркотою згадав Євген Маланюк у примітці до "Нарисів з історії нашої культури": "Багатий матеріал, як і перші частини моєї готової монографії "Гоголь", загинули в подіях II світової війни".

У 30-х роках поет зрідка навідував Західну Україну, знаходячи там відряду для душі, хоч і почувався в ній лише гостем. Відвідання місць колишніх фронтових доріг УНР народжують в його душі щемкі спогади і бажання побувати ще на Тернопільщині, Волині, приїхати до Луцька та Львова. Проте приєднання Західної України до СРСР у вересні 1939 позбавило поета і цього.

Війна і окупація Польщі примусила його шукати роботи. Певний час вдалося працювати в українській гімназії у Варшаві, підробляти на випадкових роботах, а інколи доводилось перебиватися і без хліба. В останні місяці війни Є. Маланюк був змушений покинути Польщу і повернутися до Чехії, а відтак знову збиратися в дорогу. Залишатися в Чехії було небезпечно. Ім'я Маланюка було заздальгідь внесено контррозвідкою "Смерш" до списків "антирадянських" діячів з числа українських емігрантів, котрі підлягали депортації або фізичному знищенню. І з листа Петра Одарченка Євген Филімонович вже знав про долю поета і лікаря Юрія Липи, що залишився в галицькому селі Бунів і 19 серпня 1944 року був закатований енкаведистами. Відповідаючи Одарченкові, Маланюк писав: "Ваші новини нас дуже прибили... Хоч я не можу повірити, щоб доля Липи була така: таж він мав усі можливості від'їхати, а коли цього не зробив, то знав, що робить..."

1945-го року Євген Маланюк був змушений залишити домівку, сім'ю і податися в другу еміграцію. Точніше, з цього року для нього розпочався другий період блукань, цього разу вже у Німеччині. І знову майже чотири довгих таборових роки життя. У таборовій школі міста Регенсбурга Євген Филімонович влаштовується вчителем математики та української літератури. Навколо нього збирається коло літературно обдарованої молоді з нової хвилі української еміграції — Леонід Лиман, Олег Зуєвський, Леонід Полтава. Поет бере участь у створенні письменницької організації МУР (Мистецький український рух), що протягом 1945 — 1949 років працювала в Німеччині і стала цікавою сторінкою в історії української літератури у вигнанні. А загалом для Маланюка то були тяжкі часи: життя перевалило за полудень віку, а його необхідно було починати заново; з чого починати, на що сподіватися — поет часто не знав.

Під кінець сорокових люди все частіше від'їздили з таборів: хто — до Латинської

Америку, хто в Австралію, проте, більшість прагнула потрапити до США. В одному із транспортів 1949 року відпливав у свою третю еміграцію і Євген Маланюк.

Нелегко складалося його життя в Америці. Спочатку довелося працювати фізично. Пізніше пощастило влаштуватися за фахом — на інженерну посаду в Нью-Йорку; в креслярському бюро він працював до виходу на пенсію в 1962 році. Його перо, як і досі, не знало відпочинку. Тільки виразніше проступив ліричний струмінь, тепер вірші позначені самозаглибленістю. В останні десятиліття все частіше Є. Маланюк підсумовує пережите і зроблене. Автор не зраджує сформованим ще в молодості ідеалам, його критика спрямована на себе:

Купив цей час фальшивою ціною:
Ісходом, втечею, роками болю й зла,
А треба було впасти серед бою
На тій землі, де молодість цвіла.

У цьому прагненні чесної самооцінки він надмірно вимогливий до власного доробку, який, власне, і є найпереконливішим спростуванням згаданих вище рядків.

Бо ж тільки в США були видані поетичні збірки "Влада" (1951), "П'ята симфонія" (1953), "Поезії в одному томі" (1954; до цієї книги була включена збірка поезій "Проща"), "Остання весна" (1959), "Серпень" (1964). Поет підготував і свою останню збірку віршів "Перстень і посох", що вийшла в Мюнхені (1972) вже по його смерті.

В царині поезики Євген Маланюк — симфоніст. Саме це його ріднило з Павлом Тичиною. Він вільно оперує художніми засобами і класичної поетичної мови, й найсучаснішими образними версифікаційними трансформаціями її. Виваженість і, сказати б, наукова точність слова в історіософській поезії поєднується з гранично вираженою емоційністю, просто — бурєю пристрасті. Крім того, поет виробив власну мову символів, що є водночас і знаряддям, і результатом його світоаналізу. Саме символізм визначає одну із провідних рис поетичного мовлення Маланюка — лаконічність як принцип, що регулює структуру тексту.

У своїй інтимній поезії Є. Маланюк плекає глибоко традиційну, до біблійних порівнянь і співвіднесень сягаючи, образну систему. Проте рівночасно його поетична візія дуже сучасна, а на рівні відтворення емоційної ретроспекції він лишається одним із найширших поетів у світовій галереї.

Питання, які ставив Євген Маланюк собі й світові в історіософській поезії, ліричне страждання, яке пронизало його душу — це те, що було і є актуальним як на початку століття, так і наприкінці тисячоліття.

У 1962 та 1966 роках Євген Маланюк упорядковує два томи своїх літературознавчих, культурологічних та історіософських статей, розвідок, есе, нарисів, котрі побачили світ у видавництві "Гомін України" в Торонто (Канада). Для своєї прози автор вибирає промовисту і поетичну назву — "Книги спостережень". І тут Євген Маланюк постає самотнім мислителем, дослідником-аналітиком. Знову ж, як і в поезії, основною його темою є Україна, її мистецтво, культура, історія. Десятки статей присвячені класичній літературі, митцям-емігрантам, письменникам України

радянського часу.

Особливо слід звернути увагу на дослідження історіософського та культурологічного плану. Йдеться про такі відомі праці, як "Нариси з історії нашої культури" (1954), "До проблем большевизму" (1956), "Illustrissimus Dominus Mazepa" ("Портрет пана Мазепи") (1959), "Ма-лоросійство" (1964). Ці роботи якнайточніше можна охарактеризувати рядками з ранніх поезій Євгена Маланюка:

Мій ярий крик, мій біль тужавий,
Випалюючи ржу і гріх,
Ввійде у складники держави,
Як криця й камінь слів моїх.

Зрештою, ці слова напевно стосуються всього творчого спадку письменника.

Євген Маланюк помер 16 лютого 1968 року в Нью-Йорку. Похований на кладовищі в Бавнд-Бруці в Нью-Джерсі, яке часто називають українським пантеоном.

Книги поезій і прози Євгена Маланюка друкувалися в Польщі, Чехо-Словаччині, Німеччині, Франції, США, Канаді. Його твори перекладалися німецькою, чеською, російською, польською, французькою, англійською мовами. До останнього часу ім'я Євгена Філимоновича Маланюка було невідомим лише в Україні. Та крига скресла. Прийшов час, у який так свято вірив поет. Для нього він жив і творив.

До першого тому "Книги спостережень" Євген Маланюк узяв епіграфом слова відомого українського мислителя В'ячеслава Липинського: "Навчіть їх любити, а не ненавидіти один другого. Скажіть їм, що Україна — це не рай земний — бо раю на землі не може бути, — а найкраще виконаний обов'язок супроти Бога і людей. І скажіть їм, що Україна не створиться хитрими спекуляціями, а тільки великим і організованим ідейним поривом...

...Тільки великим хрестовим походом Духа на українське пекло тілесних пристрастей і хаосу матерії можна створити Україну".

Саме так прагнув писати і діяти Євген Маланюк. І сьогодні пророчі слова видатного вітчизняного філософа, суголосні творчості Маланюка, звернені до кожного з нас.

ЛЕОНІД КУЦЕНКО

З книги: Є. Маланюк. Невичерпальність. — К.: Веселка, 1997.